

STEENBREEKVAREN EN DE POSITIE VAN MUURBEGROEIINGEN

Gertie Papenburg

Hoe de vondst van Steenbreekvaren te Munnekezijl en twee pakjes shag leiden tot wenken voor de bescherming van waardevolle muurbegroeiingen.

INLEIDING

In het uiterste noordoosten van Friesland ligt het dorp Munnekezijl. In de vorige eeuw lag het dorp ten oosten van de Lauwers, in de 'oksel' van een westwaartse kromming van de rivier. Toen de Friese Staten besloten de waterafvoer vanaf het Bergumemeer tot aan Zoutkamp te verbeteren, werd in dat kader ten oosten van Munnekezijl een 36 meter breed stroomkanaal gegraven dat de kromming afsneed, waardoor het dorp op een eiland ('de Schans') kwam te liggen. In het stroomkanaal werd in 1882 een keersluis met brug ('de Nieuwe Friesche Brug') gebouwd. Het 44 m lange complex telt 11 doorlaten met elk twee stroomgaten.

In de loop van de tijd heeft het dorp zich verplaatst van de Schans naar de westelijke oever van de Lauwers. Nu ligt het sluiscomplex zo'n 150 m ten zuidoosten van Munnekezijl.

Na de afsluiting van de Lauwerszee in 1969 is de functie van noodwaterkering vervallen en raakte het complex in verval. In 1985 heeft de provincie het

gerestaureerd. Inwendig is beton aangebracht, daarna is het metselwerk met de originele stenen opnieuw opgebouwd. Inmiddels is het bouwwerk eigendom van het Waterschap Friesland. In het open landschap bij Munnekezijl oogt het sluiscomplex imposant. Om de architectonische, de historische en de landschappelijke waarden te verzekeren is momenteel een procedure gaande om het complex tot monument van moderne architectuur te verklaren.

STEENBREEKVAREN /

SMEL STIENFEARKE

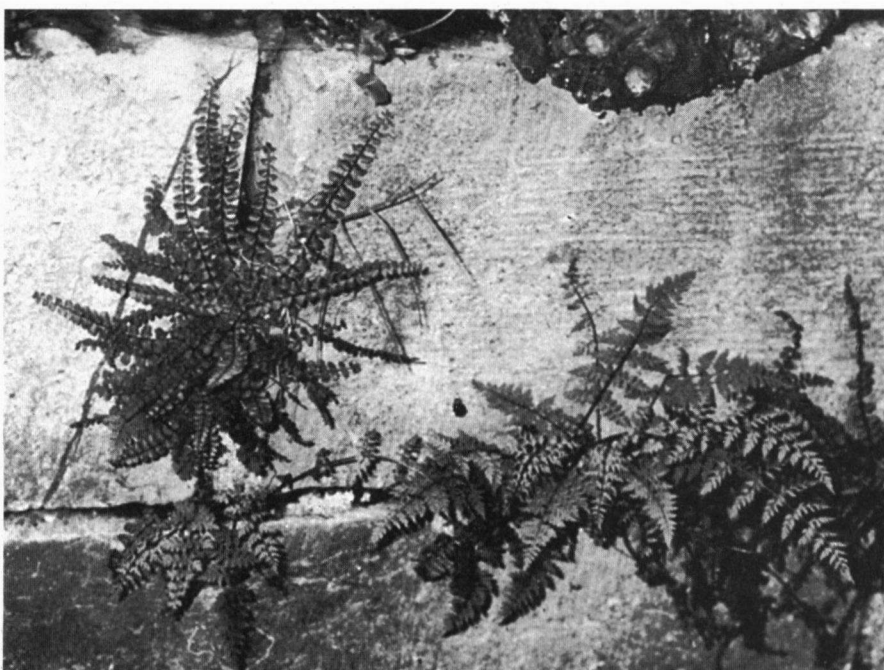
4 mei van dit jaar inventariseerden Fons Hoiting en ik voor FLORON het km-blok ten zuidoosten van Munnekezijl, met daarin de Nieuwe Friesche Brug. Dit blok (6-27-55, coördinaten 214-590) is een echt 'boerenblok'. We hebben er dit jaar dan ook niet meer dan 130 soorten mogen aanstrepen. Maar tijdens die eerste inventarisatie-

dag troffen we op de zuidoostmuur van de sluis duizenden exemplaren van de Muurvaren *Asplenium ruta-murana* (Stienfearke) aan. Hoewel deze soort vrij algemeen is, zie je in Friesland toch zelden zo'n grote populatie. Echt spectaculair evenwel was de vondst van een vijftal exemplaren van de Steenbreekvaren *Asplenium trichomanes* (Smel stienfearke) in de derde doorlaat vanaf het oosten. Zorgvuldig speurwerk langs en onder het hele complex (een plaatselijke belangstellende die ons in de peiling hield, leende ons z'n roeiboot) leidde helaas niet tot meer waarnemingen. Steenbreekvaren was en is in Noord-Nederland uitgesproken zeldzaam.

Behalve de beide varens troffen we op de sluismuren ook aan: Ruwe berk *Betula pendula* (Blanke bjirk) en enkele exemplaren van een vrij forse door ons niet op naam te brengen, nog niet bloeiende plant.

EEN PAKJE SHAG DE MAN

Om deze laatste soort alsnog op naam te brengen, ben ik op 24 juni 's avonds nog eens bij de sluis gaan kijken. Het bleek om Grote leeuwenbek *Antirrhinum majus* (Túnliuwebekje) te gaan, die kennelijk uit een belendende tuin aangewaaid was. Maar tot mijn grote schrik trof ik behalve de kleurige leeuwenbekken ook steigers van bouwvakkers aan. De westelijke acht doorlaten hadden ze al onderhanden gehad: alle voegen en dus alle muurvarens waren weg gefreesd en nieuwe voegen waren aangebracht. Het had er alle schijn van dat de volgende morgen de steenbreekvarens in de negende doorlaat aan de beurt waren. Ik ben in alle vroegte gaan kijken en jawel, de bouwvakkers waren al in de betreffende doorlaat aan het werk. Gelukkig vonden ze het 'tuge nijsjimich' dat er zo'n zeldzaam plantje groeide, en tegen slechts een pakje shag de man zouden ze er wel omheen werken. Daarbij zijn er helaas nog wat planten gesneuveld, want toen Fons en ik in

Steenbreekvaren (l.) en Schubvaren (r.)

foto 'Wilde Planten', Westhof

september onze laatste inventarisatieronde maakten, waren er nog precies drie steenbreekvarens over; verder was alle muurbegroeiing volledig verdwenen!

MUURBEGROEIINGEN

De vraag is natuurlijk: hadden we de vegetatie kunnen redden als we onze ontdekking meteen gemeld hadden aan de eigenaar? Die als-vraag lijkt zinloos achteraf gepraat, maar mogelijk valt er voor een volgende gelegenheid toch iets te leren. Het is dan eerst belangrijk te weten in hoeverre muurvegetaties schadelijk zijn voor het object.

In grote lijnen zijn er drie soorten muurvegetaties, waarover de nodige vooroordelen bestaan, maar waarover uit onderzoek een en ander bekend is: a. klimvegetaties (bijvoorbeeld van Wingerd of Klimop) die in de grond wortelen, en zich langs de muur vasthouden met hechtworteltjes. Deze vegetaties blijken in het geheel niet schadelijk te zijn.

b. korstmos- en mosvegetaties. Bij deze vindt in het vestigingsstadium enige verwerking plaats, maar die verwerking is zeer ondiep, ± 1 mm. Verwijdering (met de hoge-drukspuit) leidt ertoe dat er bij nieuwe vestiging opnieuw een laagje verweert. Wel is het zo dat muurplanten uit de derde categorie zich makkelijker vestigen als er (korst)mossen aanwezig zijn.

c. in voegen en spleten wortelende vegetaties (bijvoorbeeld onze varens). Deze hebben veelal een verwerende werking op de muur, waardoor deze meer vocht doorlaat en minder sterkte heeft. Dat laatste is vooral bij kademuren een probleem: ze kunnen zodanig verzwakken dat ze de gewichtsdruk van grond en verkeersbelasting niet meer weerstaan.

MONUMENTENZORG EN ANDERE BEHEERDERS

Begroeiingen van de derde categorie zijn dus wel een zorg voor de beheerders van monumenten en dergelijke. Maar een instantie als Rijksmonumentenzorg onderkent ook dat dergelijke vegetaties de bouwwerken een mooi 'patina' kunnen geven. Verder wordt Steenbreekvaren in bijlage 6 van het *Handboek Natuurdoeltypen in Nederland* genoemd als doelsoort op grond van de criteria t (teruggang: rode-lijstsoort) en z (min of meer zeldzaam). Volgens bijlage 8 'Habitats bui-

ten de EHS die belangrijk zijn voor doelsoorten' zijn muren van gebouwen belangrijk voor de Steenbreekvaren. Volgens de Natuurbeschermingswet is Steenbreekvaren een beschermde soort.

De wetten op grond waarvan monumenten en planten beschermd worden zijn van gelijk niveau. Welke keuze de beheerder van oude gebouwen maakt, is dus afhankelijk van een eigen afweging. Maar zoeken naar mogelijkheden om muurbegroeiingen te sparen is dus in zekere zin vereist. Wat belangrijk is, is dat een waardevolle muurbegroeiing opgenomen wordt in de officiële beschrijving van het monument en op de 'checklist' komt.

Welke afweging een beheerder maakt, heeft ook te maken met zijn instelling. Om die positief te activeren, kan het nuttig zijn contact te leggen en overleg te voeren. Tenslotte wil publiciteit met in haar kielzog de publieke opinie nogal eens 'masserend' werken. In Leeuwarden is met bescherming van muurvegetaties ervaring opgedaan in reactie op meldingen van het Milieuplatform Leeuwarden. Voor de Nieuwstad staat een onderhoudsrunde op de rol, waarin ook aandacht voor muurvegetaties bestaat. Al blijft het helaas een klein belang in het grote geheel.

BESCHERMING EN KOSTEN

Welke mogelijkheden voor bescherming zijn er zoal? In de eerste plaats kan bekeken worden of er wel schade optreedt. Zoniet, dan is niks doen de beste optie. Bij kademuren bijvoorbeeld kan een betonwand achter de muur aangebracht worden. De oude muur wordt zodanig tijdelijk 'opzij gezet' en later teruggeplaatst. Hij heeft dan eigenlijk alleen nog een decoratieve functie.

In andere gevallen kan de vegetatie gefaseerd aangepakt worden. Een deel van de vegetatie wordt verwijderd en men gebruikt daar zulke voegspecie dat hervestiging mogelijk is. Als hervestiging plaatsgevonden heeft, wordt een volgend deel behandeld, enzovoort.

Uiteraard zijn de kosten van een en ander altijd een zwaar punt. Maar bescherming is niet per se duurder. Bij Rijksmonumentenzorg vindt men bijvoorbeeld dat beheerders vaak veel te grootschalig te werk gaan: als er lokaal een probleem is, pakken ze vaak uit voorzorg het hele gebouw maar aan. Nergens voor nodig. Behandel

het probleem in zo'n geval dan ook lokaal. Dat spaart geld, dat ingezet kan worden voor beschermende faciliteiten.

TERUG NAAR DE NIEUWE FRIESCHE BRUG

Was de vegetatie te redden geweest? Op het moment van de ontdekking van de vegetatie in mei was het bestek voor de hersteloperatie al gegund. In die zin is het antwoord dus nee. Maar de eigenaar, het Waterschap Friesland, is zeker bereid in dit soort gevallen overleg te plegen. Het is ook niet zo dat schade door de vegetatie de reden was voor het onderhoud. En de aanwezigheid van Steenbreekvaren was het waterschap niet bekend. Bij de Nieuwe Friesche Brug was de situatie voor bescherming zelfs wel gunstig: hij is van binnen met beton versterkt, en hij heeft geen waterkerende functie meer. In de woorden van mijn zegsman: qua sterkte is de brug nu 'overgedimensioneerd'. Het kostenaspect zou wel nogal zwaar gewogen hebben.

DE MORAAAL

Een aantal adviezen voor wie een waardevolle muurvegetatie aantreft.

1. Meld de aanwezigheid van de vegetatie zo snel mogelijk aan de eigenaar, en informeer naar onderhoudsplannen en bereidheid tot overleg.
2. Als het om een officieel monument gaat: zorg ervoor dat de vegetatie opgenomen wordt in de officiële beschrijving en op de 'checklist'. Plannenmakers komen het gegeven dan automatisch tegen. De gemeente kan over een dergelijke opname inlichtingen verschaffen.
3. Als de beheerder negatief ingesteld blijkt, roer dan de trom van de publiciteit, zeker wanneer het om overheden gaat en de politiek op de achtergrond speelt.
4. Informeer jezelf via instanties als het ministerie van LNV en Rijksmonumentenzorg over beschermingsmogelijkheden. LNV heeft in 1988 de *Handleiding voor de bescherming van bedreigde muurplanten* uitgegeven. In de steden Amsterdam, Utrecht en Maastricht bestaat veel ervaring met bescherming van muurvegetaties; ook daar kan informatie ingewonnen worden.

VERANTWOORDING

Om me te informeren heb ik gesproken met de volgende personen, aan wie ik hier mijn dank uitspreek. Adrienne Lemaire (Floron), E.G.J. Gossen (gemeente Kollumerland), J. Wolters (Waterschap Friesland), J.A.F.A. Timmermans (Monumentenzorg Hus en

Hiem), M. van Hunen (Rijksmonumentenzorg) en P. Braam (gemeente Leeuwarden).

De bronnen van de kaartjes zijn: - Atlas van de Nederlandse Flora deel 2, Utrecht 1985. (blz. 77) en -FLORBASE versie 2d. De besproken vondst is toegevoegd. FLORBASE is een bestand

met plantensoort-waarnemingen op 1x1 kilometerhokniveau. Het bestand bestaat uit gegevens van provincies, particulieren, terreinbeherende organisaties en instituten.

Geïnteresseerden kunnen telefonisch een lijst van gebruikte literatuur aanvragen bij de auteur.

Gertie Papenburg, Pijlkruid 13, 9285 LL Buitenpost. 0511-541376.

RAPPORTBESPREKING

WARF bulletin

De Werk- en studiegroep Amfibieën en Reptielen Friesland (WARF) bericht in haar verenigingsblad uitgebreid over diverse bestuurszaken, maar vooral over lopend onderzoek. Zo gaat aandacht uit naar de achteruitgang van de Adder, inventarisatie van amfibieën en reptielen op de Dellebuursterheide in 1997, reptielen als prooi (van o.a. klauwier), hoe reptielen reageren op begrazing en wenssen die hieruit voortvloeien, Kleine watersalamanders en zure vennen en de perikelen rond de Ringslang. De onderzoeksresultaten van de inventarisatie van de Dellebuursterheide bevestigen dat dit gebied voor de herpetofauna uitermate belangrijk is. Er komen minimaal 9 soorten amfibieën en reptielen voor, waarvan 4 Rode Lijstsoorten. De goed doortimmerde en leesbare artikelen in het WARF-bulletin zijn ook zeker de moeite waard voor diegene die minder bekend is met reptielen en amfibieën. Daarnaast is het lopende onderzoek bijzonder waardevol en toont het deskundigheid en professionaliteit richting soortgroepen die over het algemeen te weinig aandacht genieten. Wie interesse heeft voor de WARF en haar bulletin kan contact opnemen via:

Wietze v.d. Meulen, De Stringen 27, 8414 MS Nieuwehome, tel: 0513-541725.